

JOÓ ANDRÁS

„... ÉN A SZÜRKE ISMERETLENSÉGBEN, MINT EGY KALÓZHAJÓ TENGŐDÖM” – SZEMELVÉNYEK HOLLÓSI SÁNDOR, A FORDULATOS ÉLETŰ ÚJSÁGÍRÓ ÉS WETTSTEIN JÁNOS DIPLOMATA 1944. ÉVI LEVÉLVÁLTÁSAIBÓL

AZ „ELÁRVULT” BERNI KÖVETI POSZT

1944 áprilisának elején a lángokban álló, háborús Európa által körülvelt semleges Svájc Ticino kantonjában, egy Ascona városában álló kedélyes ház, a Casa Ametta lakója fontos levelet vett át, amelyet kijelölt magyar diplomata kézbesített számára. A levelet a megszállt Magyarország újdonsült kormányfője Sztójay Döme írta. Az asconai házban jó néhány hónapja élt immáron visszavonultan Wettstein János¹ nyugalmazott diplomata, aki 1943 szeptemberéig a berni követi posztot töltötte be. Sztójay, akivel több mint egy évtizeddel korábban Berlinben egyazon állomáshelyen szolgált, a „Kedves Barátom!” megszólítással indította levelét és a következőket közölte: „Bizonyára ismertes Előtted, hogy a magyar külügyi szolgálat egyes vezető helyein üresedések állottak be, s országunk és nemzetünk eminens érdeke, hogy külügyi szolgálatunk e vezető posztjai minél előbb a legmegfelelőbb kezekbe kerüljenek”. Sztójay felkérte Wettsteint, hogy vállaljon újra diplomáciai megbízatást, világosan megjelölve, hogy „legelsősorban” az „elárvult berni követi posztra” gondolt személyével kapcsolatban.² Sztójay nem tudta, hogy a kormányát el nem ismerő, s emiatt posztjáról távozó Bakách-Besseney György³ berni követtel együtt

¹ Westersheimbi Wettstein János, dr. (Budapest, 1887. június 20.–Locarno, 1972. október 21.) osztrák–magyar, majd magyar diplomata, titkos tanácsos. Magyarország prágai (1933-tól) majd berni (1939–1943) követe.

² Wettstein János hagyatéka (továbbiakban: WJH), Sztójay 183/eln. res./1944 sz. alatti levele, 1944. április 2. (másolata a szerző birtokában). A hagyaték eredeti dokumentumainak a tanulmányozásáért és a másolatok készítésének a lehetőségéért megkülönböztetett köszönet illeti az egykori diplomata testvérbátyjának unokáját, Wettstein Jánost.

³ Báró szentgyörgyvölgyi és galántai Bakách-Besseney (sok helyen: Bakach-Besseney) György (Budapest, 1892. április 14.–New York, 1959. február 19.), diplomata, jogi doktor. 1920 márciusától szolgált a Külügyminisztériumban, ahol a politikai osztály vezetője is volt. 1938. június 15-től 1941 nyaráig a belgrádi követség élén állt, 1941. július 27-től, 1943. szeptember 10-ig követ Vichyben, ezután Wettstein János utódja Bernben.

Wettstein – alig több mint két héttel korábban – levelet kapott kézhez az előző miniszterelnöktől is. Az időközben a budapesti török követségen menedéket lelő Kállay Miklós kérte fel mindkettőjüket – kifejezetten az ország megszállása esetére – egy önálló „nemzeti politika” folytatását szolgáló, s aranyrudakban (Zürichben) elhelyezett pénzalap kezelésére. Az alapkezelőség tagjaként Wettstein már korábban nyilatkozott megbízott társai felé, hogy a Sztójay-kormányt, mint idegen zsoldban állót, nem ismeri el.⁴ Titkos megbízatását – amelytől később az alapkezelés módjával kapcsolatos aggályai miatt teljeséggel visszavonult – természetesen nem fedhette fel.

Wettstein Jánosnak egyébként lesújtó véleménye volt Kállay angolszász irányú titkos diplomáciájáról, s legfőképpen annak svájci kivitelezéséről, de azt sem akadályozni, sem pedig utólag felülbírálni nem kívánta, még kevésbé akarta egy kívülről hatalomra segített kormány politikájához akár a legcsekélyebb mértékben a nevét adni. Szöges ellentétben állt volna jogi és morális felfogásával is, hogy akár csak fontolóra vegye Sztójay ajánlatát. Így Sztójay felé diszkrét, ám határozottan elutasító választ küldött, mégpedig közvetett módon, a követség útján, számjeltávirat formájában – ahogyan ebben szándékolt árnyaltsággal fogalmazott – a „m. kir. miniszterelnökségről” a „címemre érkezett” levélre (nem pedig Sztójayhoz személyesen).⁵

Wettstein János, aki hosszú pályafutása során több kulcsfontosságú poszton (pl. prágai követként az első bécsi döntés idején) képviselte hazánkat, a háborús években, svájci állomáshelyén egyre nagyobb aggodalommal figyelte az ország sorsának alakulását. Nem helyeselte, hogy megindultak Kállay Miklós kezdeményezésére a különféle béketapogatódzások, amelyek véleménye szerint az angolszász oldal tényleges szándékainak téves megítélésén alapultak, s nem voltak megfelelően időzítettek, emellett pedig a szerinte is rosszul szervezett, gyengén leplezett akcióknak semmi értelmét sem látta. Egy Ghyczy Jenőhöz még követként intézett magánlevelében elég nyilvánvalóvá tette egynémely aggodalmát. Később az időközben külügyminiszterré előlépett Ghyczy kérésére követi megbízatásáról lemondott, azért, hogy a berni poszton az amerikaiak által elfogadhatónak minősített Bakách-Besseney György válthassa őt.⁶ Ezután pályáját lényegében befejezettnek tekintette,

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL), P 2066, 2. dob., 28.d. 60. – saját kezű aláírásokkal ellátott jegyzőkönyv a Sztójay-kormány megalakulásával kapcsolatos álláspontokról. 1944. március 23.

⁵ Uo. Wettstein a válaszként küldött számjeltáviratának szövege (másolat szintén a szerzőnél, a Wettstein-hagyaték hivatkozott dokumentumainak mindegyikéről készült fotó, alább külön ezt már nem jelezzük).

⁶ SZEGEDY-MASZÁK Aladár: *Az ember ősszel visszanez... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból.* Budapest, Európa–História, 1996. II. 330–331.

a történelem további sodrása közepette korántsem érezhette azonban úgy – visszavonulása ellenére –, hogy minden múltbéli tevékenységét illetően, de különösképpen az említett aranyalap ügyével kapcsolatban, megnyugtató módon vonhatott volna cezúrát.⁷

FENNMARADT MAGÁNLEVELEK, EMLÉKIRATOK – SZÁMVETÉS A MÚLTAL

Wettstein Jánosról minden alapunk megvan azt állítani, hogy az 1920-tól 1944-ig terjedő időszak jelentős magyar történelmi eseményeinek kiemelkedően fontos tanúja volt, aki közelről szemlélhette, miképpen hatottak a külpolitikai döntések vagy épp a nagyhatalmi érdekek hazánk sorsának alakulására. Gyakorlott, művelt diplomataként, jelentéseiben és magánlevelezésében is választékos, árnyalt stílusban fektette le gondolatait, így kiváltképp sajnálhatjuk, hogy hosszú élete során részletesebb, politikai tartalmat is hordozó emlékiratokat végül nem készített, noha egészen bizonyos, hogy a magyar külpolitikával kapcsolatban karakteres és igen egyéni véleménye volt. Magyarázatot erre egyrészt visszafogottságra hajló személyisége és a szigorú diszkréciót rendszerint üdvösebbnek ítélő felfogása adhat, másrészt pedig az, hogy a múlt kényesebb kérdéseinek feszegetését – amit emlékiróként aligha tudott volna elkerülni – minden bizonnyal céltalannak ítélte. A megosztott, acsarkodó és a legitimitás kérdésében is bizonytalan emigráció szempontjából a diplomáciai kar belső küzdelmeinek, egyes ellentmondásoknak vagy kényes ügyeknek a nyilvánosság elé tárása pedig kifejezetten károsnak tűnhetett a számára.⁸ Idősebb korában – idegen földön, egy időközben teljesen megváltozott világban – talán rezignáltsággal is szemlélte a magyar múlt változatlanul nyitva maradó kérdéseit.

Miközben klasszikus értelemben vett memoár nem került ki Wettstein János keze alól, főbb gondolatainak és szemléletének egy átfogóbb összegzését papírra vetette, majd utóbb – már élete alkonyán – ennek közreadását is célszerűnek látta. A saját kiadásában megjelentetett, nem túl hosszú magyar nyelvű kötet eredeti – de szövegét tekintve nem azonos – kézirata a *Hazám szolgálatában* címet viseli, ami arra utal, hogy a szerzőnek esetleg mégis a szándékában állt életpályájának részletesebb bemu-

⁷ Ld. Az említettekre és Wettstein Jánossal kapcsolatosan bővebben is: Joó András: „Gstaad 6.9.99.” A svájci ügyvezetett Kállay-féle aranyalap létrejöttének és kezelésének problémái – dokumentumok Wettstein János hagyatékából. *Lymbus* 2018. 661–722.

⁸ WJH, Barcza Györggyel folytatott háború utáni levelezés. A két régi diplomata 1946 és 1949 között sűrűn váltott levelet egymással, nem kerülték a politikai kérdéseket sem nyílt és baráti hangú levelekben. Ld. különösen Wettstein két hosszabb levelét: 1946. szeptember 9., ill. 1948. október 6.

tatása. A végül megjelentetett anyag – jóllehet felöleli az említett kézirat legnagyobb részét – mégis eltér a hagyatékban lévő gépelt szövegtől, és szerzője a végleges tartalomhoz sokkal jobban illő *Szemelvények emigrációs megnyilatkozásaimból* címet tartotta jobbnak eléje illeszteni.⁹

A kötetet felütve az olvasónak rögvest feltűnik, hogy alfejezetek helyett a leggyakrabban dátumok szerint elkülönülő szövegrészeket közöl, amelyek eredetileg valós személyekhez intézett levelek részét képezték. Wettstein János irathagyatékának tanulmányozása és a hagyatékot birtokló családtag (a diplomata Miklós nevű fivérének unokája, ifj. Wettstein János) közlései alapján megállapítható, hogy a *Hazám szolgálatában* cím alatti gépelt szövegek, illetőleg a később publikált *Szemelvények emigrációs megnyilatkozásaimból* egy része Wettstein János és Hollósi Sándor (másutt, így Wettstein leveleiben is gyakran „Hollósy” írásmóddal, vagy korábban csak „Hollós”-ként említett) újságíró levélváltásaiban található fejtegetéseken alapul. A *Szemelvények* – jóllehet időnként többet sejtető megfogalmazásban tált szövegrészeket is tartalmaz – alig árul el valamit a történészek fantáziáját erőteljesebben megmozgató kérdésekről. A magánkiadásban megjelent munka megmarad a tágabb, elméleti fejtegetéseknél, inkább elhagyva azt, amit a korábbi levelekben esetleg bővebben fejtett ki vagy amikor konkrét személyek szerepét firtatta. Minden egyéb jobbra csak a fürkésző szemekkel a sorok közt is jól olvasók, a korszakot ismerő kutatók előtt válhat világossá ennek a kiadványnak a szövegéből. Wettstein János reánk maradt háború utáni levelezésében sok mindent részletesebben fejtett ki pályatársa, a később – vele ellentétben – nagyon is kritikus hangvételű és emlékirataiban¹⁰ leplezetlen politikai ítéletet megfogalmazó Barcza György számára. Wettstein Barczához írott leveleinek gondolataira időnként szintén rá lehet ismerni a később közreadott fejtegetésekben. A Barcza-levelezésre itt most nem térhetünk ki, hanem Hollósi Sándor személyét előtérbe állítva, főként az ő általa Wettsteinhez írott levelek érdekes, sokatmondó megállapításokat tartalmazó közléseiből adunk közre válogatott részleteket. E „szemelvények” közé – a folyamatos idézetek láncolatát olykor megszakítva – rövidebb kommentárok, illetőleg az eredeti szövegkörnyezetet felidéző összefoglaló mondatok beillesztése látszott célszerűnek.

Hollósi levelei a hagyatékban feltehetően hiánytalanul maradtak meg, s ezek alapján feltételezhetjük, hogy a két, bővebben bemutatott (1944. október 9-én, illetve november 4-én kelt) Wettstein-levélen kívül esetleg még más, rövidebb válaszlevelek

⁹ WJH, *Hazám szolgálatában 1944–1956* cím alatt, teljesen tisztázott, alig javított gépelt kézirat. WETTSTEIN János: *Szemelvények emigrációs megnyilatkozásaimból 1944–1956*. Ascona, Szerző, 1966.

¹⁰ BARCZA György: *Diplomataemlékeim 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból*. I–II. Budapest, Európa–História, 1994.

is születhettek a címben megjelölt időszakban, de ezek előttünk nem ismeretesek (kivéve pusztá létezésüket, amennyiben Hollósi konkrétan hivatkozik rájuk).¹¹ Feltehető, hogy az egyéb személyekhez intézett és fontosnak ítélt leveleihez hasonlóan Wettstein János itt is megőrzött másolatokat, de egy-egy esetben ez talán mégis elmaradhatott. Hollósi és Wettstein nem csupán levelezést folytattak, hanem telefonbeszélgetésekre és személyes találkozókra is sor került közöttük. Ismeretségük ennek ellenére nem mondható sem régebbi keletűnek, sem pedig igazán közvetlennek. Kapcsolatuk korábban kimondottan hivatali jellegű volt, legalábbis amennyire ez a fennmaradt levélváltásokból kiolvasható. Minthogy pedig 1944 júniusában maga Hollósi kezdeményezett kapcsolatot a berni követség élén egykor állt diplomatával, nem pedig a volt követ, így inkább a kezdeményező szempontjából tűnhetett fontosnak valamely okból a kapcsolat felmelegítése. Hollósi utóbb Wettstein János számára egyrészt az elszigeteltség érzését enyhítő, művelt levelezőpartner, másrészt információforrás is volt. Az újságíró esetében – korábbi működése alapján – nem lehetett kizárni azt sem, hogy a svájci (és általában a nyugati) emigráció későbbi támogatásában akár még valamilyen szerep juthat személyének. E csupán feltételezett szerep, az alább közöltek fényében, meghökkentőnek is tűnhet, ezért hangsúlyozni szükséges, hogy Hollósi különféle álneveken írt, tevékenysége pedig nem volt (legalábbis Magyarországon és Németországon kívül) szélesebb körben ismert.

MIT TUDUNK HOLLÓSI SÁNDORRÓL?

Hollósi (Holländer) Sándor személye igencsak különleges, működésének állomásai és jellegzetességei pedig, az itt válogatott levélrészletek fényében is, értékes ecsetvonásokkal gazdagíthatják nem csupán a korabeli külügyi tevékenységről alkotható képünket, hanem általuk érdekes adalékok nyerhetők az 1920-tól 1944 októberéig tartó korszak egy jobbára rejtve maradt arcának, a kulisszák mögötti folyamatoknak a megrajzolásához.

Gulyás Pál „Magyar írók élete és munkái” című többkötetes munkája, amely Szinnyei József nevezetes, nélkülözhetetlennek tekinthető életrajzi lexikonsorozatának a folytatása, Hollósiról összegző szócikket tartalmaz. A szócikk részben hivatalos közlönyökre hivatkozik, s amennyire ez a megjelöltek alapján megítélhető, jobbára inkább a sajtó által korábbi cikkekben egybegyűjtött (részben bizonytalan eredetű) információk szintézisét adja. Ezek alapján az 1888-ban született Hollósi

¹¹ Így pl. egy 1944. június végén vagy július elején íródott levél, amire Hollósi 1944. július 11-én kelt levele elején hivatkozik (ld. WJH).

családja eredetileg a rövidebb Hollós névre magyarosított 1903-ban Hollanderről. Apja, Holländer Fülöp a lakóhelyüktől (Szepes vármegye) távol eső Nagyváradra, az ottani „jesivára adta”, de azt tizennégy évesen elhagyta, ezután lett tanulója a Kassai Magyar Királyi Állami Felső Kereskedelmi Iskolának, amit azonban szintén nem fejezett be. Iskoláztatásáról többet nem lehet tudni.

Később az izraelita hitfelekezetet elhagyva, áttért a római katolikus vallásra, de ennek körülményei is homályosak. Volt Budapesten a Kereskedelmi és Iparbank Rt. gyakornoka, majd – szintén Gulyás szócikke szerint – a „Kern Róbert céghez került levelezőnek”. 1912-től, miután már katolizált, kisebb megszakításokkal folyamatosan külföldön élt. Előbb banktisztviselő Hollandiában, majd az ország jelentős lapjainak a *Tijde*-nek és a *Maasbode*-nak a munkatársa lett. Az 1918. év őszének összeomlása és az azt követő forradalmi időszak újra Budapesten érték, váratlan lehetőségként, sajtóreferensi beosztást nyert a Károlyi-kormány külügyminisztériumában. Nem ismert azonban pontosabban, hogy a Tanácsköztársaság idején mennyire is támogatta végül az akkori rezsimet. Rendszerint ugyanis sűrűbben váltott álneveken írt, később pedig, az ellenforradalmi átalakulás idején, a legkülönbélebb újságok fogadták az írásait.¹² Személye hirtelen, átmenetileg, országosan ismertté vált, mégpedig az úgynevezett Löw-ügy egyik főszereplőjeként.

Löw Immanuel szegedi főrabbi 1920 áprilisában kezdődő súlyos meghurcoltatásában Hollósinak igen negatív szerepe volt, bár a főrabbi ellen elinduló eljárás és sajtópolémia során, az akkoriban a holland *Maasbode* tudósítójaként működő újságíró állításai elég ellentmondásosak maradtak.¹³ A szegedi ügyészség végül vádat emelt Löw Immanuel ellen felségsértés, nyomtatvány útján elkövetett osztály, nemzetiség és hitfelekezet elleni gyűlöletre izgatás büntette és Magyarország kormányzója ellen elkövetett sértés vétsége miatt. A vád alapját a rabbinak a George Nypels,¹⁴ az amszterdami *Allgemeen Handelsblad* munkatársa, valamint Hollósi előtt tett, majd ezután a *Nemzeti Újság* hasábjain részletesebben idézett, de részrehajló interpretációval közölt, korábbi nyilatkozata képezte. A Hollósinak és Nypelsnek mondott, kifogásolt mondatok nem sokkal azt követően hangzottak el egyébként Löw főrabbi szá-

¹² GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái*. Új sorozat. sajtó alá rend. VICZIÁN János. Budapest, Argumentum – MTA Könyvtára, 1993. XIV. köt. 53–54.

¹³ PÉTER László: *Löw Immanuel. Tanulmányok*. Szeged, SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2015. 64–67.

¹⁴ George Nypels (Maastricht, 1885 október 7.–1977.), holland újságíró 1919 forradalmi mozgalmi és az azokat követő események során számos riportot és interjút készített (pl. Kun Bélával) a liberális *Algemeen Handelsblad* munkatársaként. Kalandos, furcsa fordulatokban bővelkedő pályafutása volt 1945-ig.

jából, hogy hivatásából is kifolyólag meg kellett szemlélnie egy szegedi zsidó mérnök hazaszállított holttestét a temetése előtt.

Müller Istvánt Budapesten a nemzeti hadsereg tagjai – máig fel nem derített körülmények közt – brutálisan meggyilkolták, ehhez az esethez fűzött mondatok alapján született végül az az „interjúszöveg”, ami jelentős torzításokkal került be a *Nemzeti Újság*ba. Az előzmények ismeretében egészen érthető, hogy a főrabbi a közállapotok tekintetében akkoriban nem tudott pozitívan nyilatkozni, mondatait pedig később jelentősen megmásították.¹⁵ Az eset a Nemzetgyűlésben is hamarosan téma lett. 1920. április 25-én, Horthy is kihallgatáson fogadta Nypelst és Hollósit. A per során korábbi, a főrabbi nézve terhelő nyilatkozatait illetően Hollósi idővel elbizonytalanodott, s kész lett volna már akár a védelem érdekében is fellépni, de visszautasították. Hollósival szemben a védelem kívánta szóvá tenni a Tanácsköztársaság idején Kun Béla szolgálatában játszott tisztázatlan szerepét. A főrabbi vizsgálati fogsága után a hosszabban előkészített pernek végül csak 1921. szeptember 19-én került volna sor a főtárgyalására, azonban ez elmaradt, mivel a periratokat Horthy – többek közt a nemzetközi tiltakozás hatására is – magához kérte, majd röviddel ezután kegyelemben részesítette Löwöt. Az eset a korabeli antiszemita politikai légkört jellegzetesen illusztráló példa.¹⁶

BERLINTŐL BERNIG: A *VÖLKISCHER BEOBACHTER* REJTÉLYES MUNKATÁRSA, AKI UTÓBB A NÁCIKAT TÁMADJA

A Löw-pert követően Hollósi immár külföldön, Németországban folytatódó pályafutása némiképp ismét homályba vész. Palásti László¹⁷ újságíró, aki a két világháború között, a húszas években és a harmincas évek elején éveket töltött Berlinben, említi, hogy Hollósi, akkoriban Holländer néven, időnként feltűnt a német fővárosban. Palásti – mivel ugyanabban az ismert magyar tulajdonú panzióban laktak mindketten – egyszer „kíváncsiságból” megnézte, mit hozott a posta Hollósinak. Kiderült, hogy a Hollósi-Holländer névre hallgató, s Szegedről leveleket kapó újságíró a nácik

¹⁵ PÉTER, 2015. 65–67., ld. Löw védőjének, Baracs Marcellnek és másoknak az ügy részleteit érintő írásait: *Egyenlőség*, 1921. október 22., továbbá: HIDVÉGI Máté: A Löw-per. *Múlt és Jövő*, 1996/3. 85–89.

¹⁶ HIDVÉGI, 1996. 89–93.

¹⁷ PALÁSTI László (Budapest, 1903. április 3.–Budapest, 1979. szeptember 15.), író, újságíró. 1929-től 1933-ig az *Esti Hírlap*, a *Színházi Élet* és a *Nemzeti Sport* berlini tudósítója, 1933-ban a *Borsszem Jankó*, majd más lapok munkatársa.

fő sajtóorgánumának, a *Völkischer Beobachter*nek egyik szerzője, egykoron pedig a „tudós szegedi főrabbinak” volt a „denunciálója”. Palásti említette, hogy Hollósi igen rosszul látott, amit egyszer – más egyebek mellett – a Wettstein Jánosnak írott leveleiben is említett, akárcsak a Löw-ügyet.¹⁸ A weimari időszakban, majd Hitler hatalomra jutása után is Hollósi még egy-két évig Münchenben élt. A nemzetiszocialista mozgalomba, valamint annak propagandatevékenységébe korán és sikerrel kapcsolódott be – nyilván az e körökben kompromittáló, bizonytalan származásának a gondos leplezése mellett. Egyes náci vezetőknek, így mindenekelőtt Alfred Rosenbergnek nagymértékben a bizalmába tudott férközni.¹⁹

A *Pesti Napló*ban már 1931-ben a két világháború közti időszak népszerű írója, Rab Gusztáv²⁰ írt amolyan oknyomozó cikket Hollósi-Holländer működéséről.²¹ Ez a cikk alighanem csak magyar olvasók körében kelthetett akkoriban érdemi visszhangot. Az egyébként a nácikkal szemben igen ellenséges hangvételű cikk nyíltan firtatta Hollósi származását, aki azonban ezután is tovább működhetett – még évekig – a Rosenberg irányítása alatt álló *Völkischer Beobachter* szerkesztőségében. Később Bleyer Jakab, a magyarországi németek neves politikusa tett közvetett – Bleyer mozgalmának fiatal tagjain keresztül kezdeményezett – sikertelen politikai puhatolódzást az 1933-tól már hatalmon lévő NSDAP felé (amelyet lényegében Hollósi hártott el).²² E próbálkozás után, az érdekeltek kétszer is megpróbálták denunciózni Hollósit a náci vezetők előtt, Münchenben és Berlinben is, de sikertelenül. Bleyer 1933 augusztusában maga is járt Münchenben, ahol kifogást emelt Rudolf Hess egyik helyettesénél Hollósi ellen, majd erről hazatérte után beszámolt Gömbös Gyulának (továbbá a német követségnek is a Gömbösnél tett vizitjéről). Bleyer a német követségen megemlítette azt is, hogy a magyar miniszterelnök bővebb ismeretekkel bírt arról, mi volt a müncheni megbeszélések konkrét tárgya, s Hollósit – akit a vonatkozó forrás „Hollós-Holländer”-ként említ – igen határozottan a védelmébe

¹⁸ PALÁSTI László: *Berlini rapszódia*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970. 143–144. Vö. WJH, Hollósi Wettsteinnek, 1944. november 24.

¹⁹ A részben észti származású Rosenbergnek (ld. még az alábbiakban is) később kellemetlenségei támadtak Hollósi kapcsán, miközben párton belüli ellenfelei az ő származását is firtatni kezdték. Ld. erre egy észti nyelvű magazin cikkét: *Eesti Ekspress*, 38. (1189), 20. szeptember 2012.

²⁰ Rab Gusztáv, eredeti nevén: Rohoska József (Sárospatak, 1901. május 14.–Dreux, 1963. január 4.) magyar író, újságíró. Főként az Est-lapoknak írt, így pl. a *Pesti Napló*ban jegyzett Hitler-ellenes cikksorozatot. 1939-től a *Pest* című kormánylapnál dolgozott. 1958-ban emigrált Franciaországba.

²¹ *Pesti Napló*, 1931. február 28.

²² Ld. erre: TILKOVSKY Loránt: Törekvések a magyarországi német mozgalom radikalizálására (1932–1933). *Századok*, 1979/3. 447.

vette.²³ A Hollósi elleni fellépés háttérében ott állt, hogy Bleyerék teljes bizonytalanságot éreztek mind a magyar kormány, mind pedig az újabb nemzetiszocialista német külpolitika velük kapcsolatos szándékait illetően.²⁴

A Wettstein Jánoshoz intézett levelekből is kiviláglik – mégpedig elég egyértelműen, mint alább látható –, hogy Hollósi (ismertetett funkciójában) a magyar kormány beépített embereként működött, s ennek megfelelően járt el Münchenben, meglehetősen tevékeny és eredményesnek tűnő szerepben, míg helyzete végül teljesen tarthatatlanná nem vált. Idővel a származására vonatkozó – immár perdöntőnek ítélt – bizonyítékok megismerése után Rosenberg nyilván rákényszerült, hogy gyorsan megszabaduljon a kínessá vált munkatárstól, akinek a későbbiekben (legalábbis magyar híradások szerint) Svájcba kellett „menekülnie”. (Sajnos nem volt lehetséges ennek pontos időpontját meghatározni, erre csaknem bizonyosan 1935 folyamán került sor.) 1936 márciusában a *Magyarság* című napilap közölt részleteket Hollósi-Holländerről, a Duna-medence úgynevezett „hitlerista” szakértőjéről. Állítólag Hollósi közelebbi személyazonosságáról – amint a lap fogalmazott – egy „kiváló keresztény politikus”, aki egyben „keresztatyja” volt, feltáró nyilatkozatot tehetett volna.²⁵

Leveleiben Hollósi többször is kitér Velics László diplomata szerepére, akivel szoros együttműködött Münchenben, utóbb pedig – rövidebb ideig – még Svájcban is. Velics igen hosszú ideig, a húszas évek elejétől 1935-ig tevékenykedett Münchenben, ezután a Népszövetség mellett működő magyar képviselő vezetője lett Genfben, később pedig – 1938 és a második világháború kitörése közti időszakban – berni követ volt, Wettsteint közvetlenül megelőzve.²⁶ Velics 1933 tavaszán úgy vélekedett, hogy „Hollósi Sándor útján” Rosenberg „irányítható” lesz.²⁷ Svájcban Hollósi

²³ SPANNENBERGER, Norbert: *Südost-Forschung im Dienst der SS – Zur Biographie von Fritz Valjavec 1909–1945*. – a „Vor- und Gründungsgeschichte der Südosteuropa-Gesellschaft: Kritische Fragen zu Kontexten und Kontinuitäten” címmel megrendezett nemzetközi szimpozion (16./ 17. Dezember 2013 Carl Friedrich von Siemens Stiftung, München) elhangzottak írott összefoglalója. Letölthető: https://www.sogde.org/wp-content/uploads/2015/05/sog_geschichte_spannenberger.pdf (2019. 01. 07.) – *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944*. összeáll. RÁNKI György, PAMLÉNYI Ervin et al. Budapest, Kossuth, 1968. 55–56.

²⁴ TILKOVSKY, 1979. 447–448.

²⁵ Ld. a fentebb hivatkozott szócikket: GULYÁS, 1993. 54., illetve Gulyás Pál szócikkének egyik fő forrását életrajzi adatok egy részére és az érdekesebb részletekre a lap cikke jelentette: *Magyarság*, 1936. március 28.

²⁶ A rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter Velics Lászlót a berni követség, valamint Genfben a Nemzetek Szövetsége mellett működött m. kir. képviselő vezetése, továbbá a Svájcra kiterjedő követi megbízatása alól 1939. évi szeptember hó 2-án mentették fel.

²⁷ HIDAS I. Péter: Kilátás a követségről: Velics László Görögországban 1939–44. *Múlt és Jövő*, 2005/2. 39. – PRITZ Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982. 105.

– amiképp feltehetően korábban is – a magyar külügyi kasszából nyert díjazás ellenében dolgozott újságíróként, később ismét Veliccsel, majd pedig annak az athéni követi posztra helyezése után utódjával, Wettstein Jánossal. Neve feltűnik egy 1943 eleji berni követi jelentésben, mint olyan újságíróé, aki előzőleg több németellenes hangvételű cikk szerzője volt a svájci német nyelvű sajtóban (G.W. álnév alatt). A követségről rövidesen utasították, hogy „biztonsága érdekében” egy ideig ne írjon lapjainak. A cikkekhez a municiót Hollósi a külügy és a miniszterelnök akkori sajtófőnökétől (Ullein-Reviczky Antaltól) kapta.²⁸ Hollósi Magyarország német megszállása után is magyar követségi alkalmazásban maradt és egészen 1945-re átnyúlóan még javadalmazásban részesült (amelynek mértéke nem ismert, igen változó lehetett, a háború vége felé jelentősen meg is csappanhatott, 1944 végétől pedig már bizonytalan forrásból érkezett).²⁹

1944 decemberében Aradi Zsolt,³⁰ az ismert katolikus újságíró az amerikai OSS-nek írt jellemzésében mint a magyar „külügyminisztériumi titkosszolgálat” emberét írta le Hollósit, s egyúttal az egyik „legfontosabb” ilyen tevékenységet végző személynek minősítette (*one of the most important persons in the Secret Service of the Hungarian Foreign Ministry*).³¹ Aradi 1943 áprilisában beszélgetett utóljára vele személyesen a múltról, és – állítása szerint – három vagy négy alkalommal is találkozott Hollóssival, annak svájci tartózkodása során; tehát valamikor 1935 és az utolsó beszélgetésük között. Érintkezéseikre valószínűleg inkább Svájcban kerülhetett sor. Aradi ugyanis viszonylag közel, Milánóban majd Rómában volt beosztásban, előbbi esetben mint a főkonzulátus, az utóbbiban mint a szentszéki magyar követség mellé rendelt kulturális és sajtóattasé. Neki Hollósi megerősítette, hogy már az 1920-as évek elejétől a magyar kormány biztatására épült be a náci mozgalomba. A háború után Aradi egyébként az amerikai titkosszolgálatok (az OSS és utódszervezetei) munkáját segítette egészen 1948-ig.³²

Hollósi életének kései szakaszáról csak hosszabb, vélhetően külföldön végzett kutatások után volna lehetséges valamit kideríteni. Noha sokkal valószínűbb, hogy később

²⁸ MNL OL, K 63, 1943-30/1/a-40. pol.sz. Wettstein János jelentése, 1943. február 19.

²⁹ WJH, Hollósi Wettsteinnek, 1945. október 30.

³⁰ Aradi Zsolt (Zombor, 1908. április 29.–New York, 1963. április 22.), katolikus szellemű író, hírlapíró, műfordító, szerkesztő. Szerepe volt a *Vigilia* c. folyóirat létrejöttében. 1945 után Ausztriában és Németországban is élt, majd az Egyesült Államokba költözött. Az Amerika Hangja munkatársa lett.

³¹ A külügy számára általában a sajtóosztály felügyelete alatt (közvetve gyakran az MTI vagy egyes lapok kirendeltjeiként) dolgozó újságírók végeztek propaganda- és hírszerző-tevékenységet.

³² CIA Freedom of Information Act Electronic Reading Room, Special Collection: Nazi War Crimes Disclosure Act, Doc. No. 51966ecb993294098d50acd6. Aradi jelentése, Letölthető: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/ZSOLT%20ARADI%20VOL.%201_0081.pdf (2019. január 8.)

is Svájcban maradt, azonban nem kizárható, hogy egy idő után Hollandiában telepedt le (az országhoz ugyanis, felesége és munkája révén is, szorosan kötődött). Halálának időpontját és azt, hogy 1950 után mi lett vele, eddig nem sikerült kideríteni.³³

SZEMELVÉNYEK

Hollósi – mint arról szó esett – hosszabb szünet után kereste meg Wettsteint egy levéllel 1944 júniusában.³⁴ Ennek okát a magyarországi események úgy egyéni jövője, mint az ország sorsa szempontjából várhatóan súlyos következményei felett érzett aggodalmai jelentették. Mindeközben a követségen változatlanul alkalmazták. Különösen – mint az következő levelében már bővebb teret kapott – a magyar zsidóság deportálásának ügye nyugtalanította.

Az említett 1944. június 2-án kelt levelével vette tehát fel újra a kapcsolatot Hollósi, aki nem sokkal korábban bent járt a berni magyar követségen, ahol akkor szerinte „olyan hangulat” volt, mint „amikor egy öngyilkost visz el a halottaskocsi”. Levelében (1.)³⁵ így írt:

„Nincs munka, nincsen futkosás, holott éppen futárérkezés volt. A követ³⁶ most a Bellevue-ben³⁷ lakik és búcsúlatogatásait intézi. Úgy értesültem, hogy jövő héten hagyja el végleg Bernt és Ouchyban vagy Montreux-ben telepszik le, míg a tanácsos³⁸ tovább is Bernben marad. Az újságokban megjelent a hír, hogy Bothmer báró³⁹ lesz az új követ. A követségen még nem tudnak semmi bizonyosat, de amint értesültem, a dolog úgy áll, hogy Pestről kérték részére az agrément-t,⁴⁰ amelyre nem érke-

³³ Az itt használt levelezés utolsó darabja 1949. május 13-án kelt.

³⁴ WJH, Hollósi Wettsteinnek, 1944. június 2.

³⁵ Az alábbiakban az egyes idézett levelek összetartozó tartalmának és sorrendiségének a követhetősége végett mindig az adott levél első említéséhez rendeltén, majd azután a visszautalásoknál azt újra megjelenítve arab sorszám került feltüntetésre.

³⁶ Báró szentgyörgyvölgyi és galántai Bakách-Bessenyei György.

³⁷ Teljes nevén: Hotel Bellevue Palace, a svájci főváros egyik legelőkelőbb szállodája, közel a parlamenthez.

³⁸ dr. Tahy Imre II. osztályú követségi titkár, aki a berni magyar követséget vezette Bakách-Bessenyei György lemondása után addig, míg utódja, Bothmer Károly 1944 nyarán posztját el nem foglalta. Ld. erről: BRAHAM, Randolph L.: *A népiértés politikája: a holocaust Magyarországon*. 2. kiad. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997. 654. 51. sz. lábjegyzet.

³⁹ Bothmer Károly (Kassa, 1891. július 2.–Meersburg, 1971. november 28.), diplomata, az előző évben még Wettstein János beosztottja volt a berni követségen, II. osztályú követségi tanácsos címmel.

⁴⁰ Fontos diplomáciai terminus technikus, a francia szó jelentése: a fogadó ország hivatalos nyilatkozata, hogy a küldő ország diplomáciai képviselőjének vezetőjét a maga részéről elfogadja és elismeri. A svájci külügyminisztérium egyébként halogatta az ügyvivő megbízatásának jóváhagyását, ld.: VAMOS György: Carl Lutz és a cionisták mentőakciója. *Múltunk*, 2017/1. 148.

zett eddig válasz. Állítólag nehézségek merültek fel, mert a Szövetségi Tanács csak, mint ügyvivőt akarja Bothmert elfogadni, mint azt más olyan államok képviselőivel tette, amelyek német megszállás alatt vannak, pl. Belgiummal. A francia nagykövetnek sincsen még utódja. Én ugyan nem tudom elképzelni, hogy miért tagadnak meg Bothmer bárónak az agrément-t, hiszen nem vagyunk megszállott ország és az, ami nálunk történt, szigorúan belső ügy, amelybe más állam nem szólhat bele. Őszintén szólva csodálkoztam, hogy Bothmer ilyen pozícióba kerül vissza Bernbe, tekintve, hogy én csak vicces oldaláról ismerem, s nem hiszem, hogy valaha is gondolt volna arra, hogy valaha követ is lesz Bernben. De hát, a sors forgandó és kiszámíthatatlan. Mindenesetre örülök, hogy ő és nem más foglalja majd el ezt a pozíciót. Ez tehát Kegyelmes Uram utódjának a sorsa. Elődjéről pedig bizonyára olvasta, hogy Ciprus szigetén van, ahová, mint megtudtam, egy angol bűvárhajón érkezett.⁷⁴¹

Következő (2.) levelében⁴² Hollósi, már júliusban, nagyon részletesen és kétségbeesett hangon írt:

„... mit lehetne tenni, hogy megállítsuk azt a rettenetes zuhanást, amelynek áldozata Magyarország lesz, ha nem sikerül azt megállítani. Hányszor ismételte előttem Kegyelmes Uram, hogy minden jóvátehető csak egy dolog nem: Újvidék! Én akkor nem tudtam, hogy mi történt ott tulajdonképpen, s valahogy nem bírtam eszemmel felfogni, hogy nálunk olyasmit követtek volna el magyar emberek, amiért röstellnünk és félnünk kellene. Most is minden oldalról kérdésekkel ostromoltak, híreket hoztak svájci⁴³ emberek, mert hiszen magyarokkal nem érintkezem,⁴⁴ én azonban nem tudtam elhinni azt, hogy csakugyan valóság legyen az, amit otthoni állapotainkról mesélnek. E napokban Bernben voltam, s ott T. [Tahy]⁴⁵ titkárt feldúlt állapotban találtam. Épp egy svájci küldöttség járt nála, s kérte, hogy tegyen meg mindent odahaza, hogy a zsidópusztításokat hagyják abba. Elmesélte, hogy a Szövetségi Tanácshoz is járnak ilyen deputációk, s hogy minden egyes bűncselekményt, amelyet nálunk most elkövetnek pontosan feljegyeznek. Délkeleti barátaink⁴⁶ pontosan

⁴¹ Velics László 1944 áprilisában brit különleges műveleteket végrehajtó személyek társaságában, minden bizonnyal részben tengeri úton (nincs konkrét információnk tengeralattjáróról), valóban elhagyta Görögországot. Előbb Törökországba, majd Egyiptomba került, Ciprus (az eredeti szövegben régiesen: Cyprus) a Kairóba (ahol az SOE Middle East parancsnoksága is volt) vezető útjának valószínű állomása lehetett. Ld.: Hidas, 2005. 39., 49.

⁴² WJH, Hollósy Wettsteinnek, 1944. július 6.

⁴³ Az eredeti szövegben: *schweizi*. Továbbiakban korrigálva.

⁴⁴ Itt a kontextus alapján nyilván a berni követségen kívül álló magyarokat kell érteni.

⁴⁵ dr. Tahy Imre II. osztályú követségi titkár, 1943. szeptember után került a berni követségre.

⁴⁶ Ironikus színezetű, burkolt utalás Romániára.

számon tartanak mindent, s ők gondoskodnak arról, hogy a háború utánra semmi veszendőbe ne menjen. Magam is tapasztaltam azóta, hogy kerülő úton a lapok ugyanebből a forrásból a legapróbb részletekbe menő jelentéseket kapnak. T. [Tahy] említette, hogy csakugyan történnek elszállítások, s hogy Pestről olyan utasítást kapott, hogy ezek az elszállítások azért történnek, mert Németországban munkahiány van, s a zsidókat munkára viszik oda. Minthogy a zsidók ragaszkodnak családjaikhoz, szívességből megengedik, hogy családjaikat is magukkal vigyék. Hogy milyenek ezek az elszállítások és hová küldik az embereket, azt hiszem fantázia nélkül is el lehet képzelni.”

Egy újabb bekezdésben a levél még a korábbinál is drámaibb hangnemben folytatódik:

„Néhány nappal ezelőtt a magyar lapokban az állatvédő liga felszólítását olvastam, hogy a zsidók kilakoltatása következtében gazdátlanul maradt állatokat, kutyákat és macskákat adják át a ligának, hogy azokat megmenthesse. A szegény állatoknak van tehát mentoruk, de több százezer ember számára úgy látszik nincsen irgalom, s nincs is aki védelmükbe venné [őket], mert mindenki fél, hogy baja, kellemetlensége támadhat belőle.”

Hollósi a magyar zsidók helyzetét példátlan mértékben tragikusnak és a deportálás tekintetében mutatkozó magyar felelősséget pedig egészen egyértelműnek látta Svájcban is, s mint írta: „biztos vagyok benne, hogy ez az embertelenség nemzetünk legnagyobb történelmi katasztrófáját fogja előidézni”. Az alábbiakkal folytatta többek közt:

„A zsidóüldözések és gyilkolások, amelyek más országokban történtek szinte el vannak már felejtve, csak az fog az emberek emlékezetében maradni, ami nálunk történt. Talán azért is, mert sehol ily tömegek nem voltak, másrészt mert éppen tőlünk magyaroktól nem várta ezt a világ. Még azt is merném mondani, hogy nem annyira a zsidókat fogja a világ sajnálni, mint amennyire bennünket meg fog vetni. Szomszédjainknak igazán könnyű dolga lesz velünk a világ előtt elbánni, főleg legnagyobb ellenfelünknek, Benesnek [*Benešnek*], aki a zsidóbarát demokrata humanista tógájában fog majd közvándlóként ellenünk fellépni. A világ el fogja felejtetni, hogy mi voltunk azok, akik legtovább védekeztünk a gyilkoló antiszemitizmus ellen. Mindaz, ami három hónap előttig legnagyobb nyereségtételünket képezte, európaiságunk, emelkedettségünk, három hónap alatt el lett pusztítva. A világ csodálkozva kérdezi: hol van a kormányzó? Tud-e minderről, s jóváhagyja ezt? Hol van a becsület, józan magyarság? [...]

Nem kétségbeejtő ez, Kegyelmes Uram? Félve bontom fel naponta a pesti lapokat, mert oly gyalázatos dolgokat olvasok bennük, hogy boldog vagyok, ha egy-két napig elmarad a posta. Nemcsak a zsidókérdésben, hanem egyébként is olyan kaotikusak

a viszonyok, olyan emberek szerepelnek a fórumon, hogy néha úgy rémlik, hogy ezek az emberek érzik veszтүket és дühükben тönkre teszik az országot, nehogy új ország épülhessen helyébe. Huszonöt évig dolgoztunk, hogy megszerezzük helyünket a nap alatt, és most egy örült, vak társaság pusztít otthon, hogy a föld alá kell süllyednünk szégyenünkben.”

Ennek a második (2.) 1944 júliusában írt levélnek a тónusa az első, június elejeihez képest sokkal sötétebb, igen kétségbeesett hangnemet üt meg. Az is kiviláglik, hogy a korábbi (1.) levél még kvázi szuverén államnak láttatta Magyarországot. Talán az is befolyásolta a levelek íróját, ami az eltelt idő során a frontokon történt, vagy az is, hogy időközben rövidebb személyes beszélgetésre keríthetett sort Wettstein Jánossal Asconában, amire e második levélnek még az elején utal. Újabb júliusi (3.) levelét Hollósi már Wettstein János „kedves, kimerítő” levelére (?) írta válaszképpen, ami – ahogyan felettebb különleges módon fogalmazott – őt arra indította, hogy „lelki-gyónást” végezzen, mivel mások ugyan „tudják, hogy kik és micsodák, míg én a szürke ismeretlenségben, mint egy kalózhajó tengődöm”. A harmadik levél így folytatódik ezután:

„Sok álmatlan éjszakán vívtam már harcot lelkiismeretemmel az utolsó hónapokban, s kérdeztem, vajon nem volna-e erkölcsösebb mindent odadobni és a semmivel szembenézve bevárni az eseményeket? Nem követek-e бűnt el, hogy ittlétem, működésem anyagi forrását továbbra is igénybe veszem? Nem önmegnyugtatóból, hanem higgye el Kegyelmes Uram, a legtisztább meggyőződésből végül is arra jöttem, hogy szabad, sőt muszáj tennem, hogy kénytelen vagyok magamra venni azt az ódiумot is, hogy később talán szememre fogják ezt hányni. Ám én nem személyes érdekből, hanem azon felül kizárólag az ügy érdekében fogadom el továbbra is nem éppen nagy fizetésemet, mert csak így vagyok képes tovább dolgozni és használni, míg, ha magam megett [*sic!*] felégetem ezt a hidat, a magyar ügynek teszek nagyobb kárt talán, mint önmagamnak, eltekintve attól, hogy a családról való gondoskodás oly etikai törvény, amely még más körülmények között is magyarázható.”

Ennek a hosszabb, öt gépelt oldalnyi levélnek az utolsó két oldala ismételten a magyar zsidóság helyzetéről értekeznek, annak kapcsán is, hogy Hollósi a *Neue Zürcher Nachrichten* katolikus napilap címlapján *Darf man schweigen?* (azaz magyarul *Szabad-e hallgatnunk?*) címmel közölt cikket, amely a deportálásokra és az azt megelőző magyar intézkedésekre hívta fel a figyelmet.⁴⁷ A Vrba–Wetzler-jelentés, másnéven az Auschwitz-jegyzőkönyv (vagy auschwitz-i jegyzőkönyv) részleteit nem sokkal a cikk megjelenése előtt, június utolsó napjaiban tették közzé a svájci sajtóban. Ennek nagy kihatása volt arra, hogy az egymást követő tiltakozások

⁴⁷ *Neue Zürcher Nachrichten*, 1944. július 5.

eredményeként, a deportálások – Horthy megkésett fellépése nyomán – július elején végül leálltak.⁴⁸

Hollósi a cikkével kapcsolatos reakciók ismertetése előtt, levelében (3.) a következő helyzetértékelést adta:

„Az otthoni helyzet sokkal sötétebb még, mint azt mi itt tudjuk, s ami ott történik az olyan hihetetlen, hogy még rosszakaróink sem tudják elhinni, hogy igaz legyen. A németek rovására írják a dolgokat, holott azok csak segítőtársai a magyar kezdeményezőknek és örülteknek. T. [Tahy] nékem is azt mondta, hogy a németekre próbáljam hárítani a dolgot. Ezt azonban becsületem nem engedi meg. Én védhetem nemzetünket, de nem vádolhatom [*sic! helyesen: vádolhatok*] bűneinkért másokat.”

Miután a talán legkiemelkedőbbnek mondható napilapban, a *Neue Zürcher Zeitung*ban szintén reagáltak Hollósi cikkére, az újságíró – elmondása szerint – több lépést kezdeményezett, hogy Svájcban minél nagyobb visszhangja legyen a magyarországi eseményeknek, és mindezt lehetőleg odahaza is érzékeljék. Ezzel kapcsolatban így írt:

„A rádió nemcsak a protestánsok[ét], hanem a többi Magyarországhoz intézett felhívásokat is felolvasta. Sikerült annak a lapnak szerkesztőjét, amelyben cikkem megjelent rávenni, hogy a Kantonratban [*helyesen: Kantonsrat*]⁴⁹ is tegyék szóvá a dolgot, s ennek eredményeként egy nagyszerű tiltakozó deklaráció történt, amelyet azután a rádió is leköszölt. Gondoskodtam arról, hogy a Svájci Nőszövetség forduljon a magyar nőkhöz.⁵⁰ Mindezek a tiltakozások és felhívások védelmükbe veszik a magyar nemzetet, amidőn egyben irgalmat kérnek a legyilkolásra ítélt zsidók számára.”

A levél (3.) egy korábbi részében Hollósi kitért régebbi eseményekre is, így Wettstein Jánosnak a követi székéről történt – valójában kényszerű – 1943. augusztus végi lemondására és a svájci magyar béketapogatózásokra Kállay idején:

„Midőn [1943.] augusztus 20-án Excellenciád elmondta nékem visszahívását, azonnal megmondtam, hogy az az érzésem, hogy utódjával [Bakách-Besseney Györggyel] nem fogok tudni harmonikusan együttműködni, pedig akkor még nem ismertem. Ez nem személyes averzió volt, hanem egy belső érzés sugallta nékem,

⁴⁸ CONWAY, John S.: Der Holocaust in Ungarn. Neue Kontroversen und Überlegungen. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 32. Jahrgang 1984, Heft 2. 209.

⁴⁹ A svájci kantonok törvényhozására sok esetben használt megnevezés, itt a zürichi Kantonsratról van szó.

⁵⁰ A Bund Schweizerischer Frauenvereine (Svájci Nőszövetség) nyílt levelet hozott nyilvánosságra, amelyben Horthynál tiltakozott a zsidóüldözés ellen, és a *Bundesrat* (a svájci parlament) közbelépését kérte. Ld.: VAMOS, 2017. 151.

hogy itt most bukfacezés következik, egy hirtelen átnyergelés, s én, aki a német győzelemben soha egy pillanatig nem bíztam, sőt már 1934-ben, tehát a háború megkezdése előtt öt évvel, figyelmeztettem Kányát⁵¹, hogy a készülő háborúban ne álljunk ismét a német oldalra, mert ebben a második világháborúban Németországot még borzasztóbban legyőzik, s nekünk nem szabad a veszítő lóra helyezni, undorodtam attól a gondolattól, hogy román módra hízelegjük be magunkat az ellenfélnél. Azaz, ha ezt tették volna még megértettem volna, de a túlsó párttal szemben sem voltak őszinték. Aztán jött a hangos, vásári propaganda, a házról házra házalás, nem is elsődrendű vigécekkel, hanem alkalmi ügynökökkel, akik becsapták megbízójukat „hamis rendelésekkel”. [...]

A második elgondolásom, hogy ha már Kállayval összeesküdtek, s valamire készültek, úgy be kellett volna kalkulálni a német megszállást is, s ebben az esetben gondoskodni kellett volna arról, hogy anyagi alapja legyen az emigrációnak, nem az emigráltak, vagy ahogy magukat nevezik a disszidáltaknak, hanem hogy úgy, mint az oláh Gafencu⁵² és Benešék, anyagilag függetlenül dolgozhassanak. Hiszen tudhatták volna, hogy azok az emigráns kormányok, amelyek pénztelenül lézengtek Londonban, csúfos bánásmódban részesültek az abesszíniai királytól⁵³ kezdve Petar⁵⁴ királyig! Tekintélye csak a pénzes és független norvégeknek és hollandusoknak volt, míg a franciákat is koldusokként kezelték. Ha ezt nem kalkulálták be a tervezett vállalkozásba, úgy nemcsak rossz politikusoknak, még rosszabb forradalmároknak, hanem nézetem szerint tapasztalatlan diplomatáknak is bizonyultak.”⁵⁵

A levelezésben ezután a levél után hosszabb szünet is lehetett, a két személy eszmét cserélhetett egyéb módon is. Wettstein János 1944. októberi (4.) levele⁵⁶ egy korábbi, a hagyatékban nem fellelhető Hollósi-levélre válaszolt. Wettstein így írt:

„Amit a magyar becsületről és mocsoktalan pajzsról ír, nagyon szép, de sajnos ellenfeleink könnyen utalhatnak arra, hogy a magyar becsületet Újvidék és a zsidókérdéssel kapcsolatban történtek már régen beszennyezték. Ez így is van, és ennek következményeit nagyon keservesen fogjuk megsínyleni. Rettenetes felelősség terheli tehát azokat, akiknek ezek a lelken száradnak. Hiába tűntek el Sztójay és az

⁵¹ Kánya Kálmán, a Gömbös-kormány külügyminisztere.

⁵² Grigore Gafencu (1892–1957), román újságíró, politikus. 1938–40 között külügyminiszter.

⁵³ Hailé Szelasszié (eredeti nevén: Tafári Makonnen, 1892–1975), etióp (korabeli elterjedtebb megnevezéssel: abesszin) uralkodó (császár). 1936-ban, miután Olaszország elfoglalta hazáját, emigrációba kényszerült.

⁵⁴ II. Péter jugoszláv király.

⁵⁵ A fentebb, a bevezető részben írottak alapján a Kállay-kormány igyekezett bőkezűen gondoskodni az emigrációs politika finanszírozásáról. Ld. a *Lymbus* forrásközlését: Joó, 2018.

⁵⁶ WJH, Wettstein Hollósinak, 1944. október 9.

anti-agytrösztt.⁵⁷ Jaross, Endre, Baky, ez most már nem teszi jóvá a történeteket, sőt csak növeli azok felelősségét, akik ezeket az urakat grasszálni hagyták.”

A világhelyzet, a korábbi békeillúziók és Magyarország helyzete kapcsán pedig így fogalmazott a fent említett (4.) levélben:

„Azt hiszem, már a jelenleg Moszkvában tárgyaló Churchill és Eden is világosan látják, hogy szegény Magyarországnak a szovjet csapatok által folyamatban lévő megszállása nem szolgálja az angolszász hatalmak érdekeit. Sajnos azonban Sztálinnal szemben tehetetlenek, amint azt az angol becsületet nagyon is közelről tangáló⁵⁸ lengyel kérdés is mutatja. Ez azonban nem meglepő, hanem már régen világosan lehetett előre látni. Ezért volt az a malom alatti⁵⁹ kacérkodás az angolszászokkal olyan abszurd politika, melynek csak az lett a következménye, hogy még jobban belekeveredtünk a német hínárba és most utóbbiakkal együtt megyünk tönkre.”

Hollósi terjedelmes (5.) válaszlevelet írt 1944. október 11-én, s ebben érdekes információkat közölt:

„Az elmúlt héten Bernben voltam, ahol Tahy a külügyi sajtófőnök⁶⁰ megbízásából egy nagyon bizalmas levelet adott olvasásra. Ezt a levelet csak a katonai attasénak, nekem és még két a követség volt tagjának⁶¹ volt szabad elolvasnia és azután meg kellett semmisíteni. Ebben a levélben Zilahi-Sebess Jenő⁶² mintegy testamentumot⁶³ írt meg és utasítást, illetve tanácsot adott arra vonatkozólag, hogy milyen magatartást tanúsítsunk az összeomlás után. Az egyetlen dolog, ami új és érdekes volt ebben a testamentumban, az volt, hogy a kormány Sopronba szándékszik menekülni, egyébként olyan tanácsot adott, amelyet én már évekkel ezelőtt adtam, de meg nem hallgatták és ma már hiábavaló. Hogy mit kell csinálni azt itt jobban tudjuk, mint ott Pesten, ahol utólagosan látják a dolgokat és belátják az elkövetett hibákat. Z. S. [Zilahi-Sebess] ma a zsidókérdést úgy ítéli meg, mint azt Kegyelmes Uram és magam is akkor ítéltük meg, amidőn még nem volt késő. Mindazonáltal mégis érdekes és elismerésre méltó, hogy a magyar külügyben mégis csak gondolkoznak, hogy érző emberek ülnek ott és nem oly bornírtak, mint a németek, akik soha nem akarják belátni a hibákat és nem is gondolnak békülékenységre. Meglepett az, hogy T. [Tahyt] bízták meg ennek a levélnek átadásával és nem B. [Bothmer] bárót. Nem is tudom,

⁵⁷ Az eredeti szövegben: *anti-agytrust*, értsd: rendkívül ostoba, az agytrösztt szöges ellentéte.

⁵⁸ *tangál*, ritka, régies, latin eredetű szó = érint

⁵⁹ Itt jelentése: lepezett, burkolt. Mindemellett a kifejezés korabeli jelentése ironikus, jelentése inkább: politikai ügyeskedés, kávéházi politizálgatás.

⁶⁰ Zilahi-Sebess Jenő.

⁶¹ Értsd: a követség két volt tagjának.

⁶² dr. Zilahi-Sebess Jenő (Marosvásárhely, 1910. szeptember 3.–?), jogász, 1936-tól külügyminisztériumi volt tisztviselő. 1944. március 24-től miniszteri titkár, a külügyi sajtóosztály vezetője.

⁶³ Itt a jelentése: politikai végrendelet.

hogy van-e róla tudomása, de feltételezem, hogy nem, mert T. [Tahy] lakására invitált és ott olvastatta el vélem a levelet. Többek között az van benne, hogy az Szent István-i gondolatról le kell mondanunk, hogy öt-hat évi orosz megszállással kell számolnunk, hogy a disszidált diplomatáknak végre be kell látniok, hogy ők többé vissza nem térhetnek, és hogy ahelyett inkább arra törekedjenek, hogy külföldön a magyarok együttműködését létrehozzák. Egy jóindulatú lemondással teli episztola volt, amelyet Tahy helyesen testamentumnak nevezett.”

A levél ezután a jövő esélyeit, a várható szovjet megszállás és befolyás tartósságának hosszát próbálkozott felmérni, értetlenkedve amiatt, hogy a kapitulációt még mindig halogatják Budapesten. Hollósi szerint ugyanis a régi rezsim legalább részbeni megmentését legfeljebb ezzel lehetett volna az adott helyzetben elérni. Ennek kapcsán a kormányzóról így írt: „teljes rezsimváltozás helyett előnyben kellett volna részesíteni egy félrezsimet [sic!], esetleg Bethlennel, mint kormányzóval. Mert Horthy ügye teljesen vesztett ügy. Őt semmi nem mentheti, s bár én nagy tisztelettel viseltettem mindig a Kormányzó személye iránt, ma szintén azon az állásponton állok, hogy a törtétekért, ha nem is teljesen talán, de nagy részben mégis viseli a felelősséget”.

A levelezésben itt időbeli hiátus következik, s Wettstein János, bár az előbbi (5.) levélért telefonon köszönetet mondott, hosszabban csak 1944. november elején (6.)⁶⁴ reagált, ekkor helyzetmegítélését és gondolatvilágát bővebben kifejtette:

„Amit a disszidált magyar diplomatákról írt[,] felette jellemző. Nem az a fontos, hogy azok visszatérhetnek-e vagy sem, hanem hogy eredményesen működjenek az ország érdekében. Ami a magyarok együttműködését illeti, tetszett volna azt ott-hon megvalósítani és nemcsak egyéni érvényesülési lehetőséget keresni. – A külföldi magyarságot egy kalap alá hozni még kilátástalanabb feladat. Ez oly heterogén elemekből áll, olyan különféle tüzeket igyekszik pecsenyécskéjét megsütni, hogy bajosan képzelhető el, miképp lehessen ezt a társaságot közös cél érdekébe állítani. Itt élő kedves honfitársaink tevékenysége is nagyrészt abban merül ki, hogy egymást marják.

A zsidókérdéssel kapcsolatban elkövetett végzetes hibákra és szégyenletes atrocitásokra kár több szót vesztegetni. – A Szent István-i gondolat kultusza is pont az ellenkezője annak, amit tenni kellett volna.

Az államalkotó képességnek és kultúrfölénynek tényekben és nem szavakban kell megnyilvánulni. Ha tényleg megvan, magától jut érvényre. Az államalkotó képességnek leglényegesebb kelléke a fejlett politikai érzék, amivel azonban nemcsak a vezetőknek, hanem a közvéleménynek is rendelkeznie kell, hogy előbbieket a helyes

⁶⁴ WJH, Wettstein Hollósinak, 1944. november 4.

úton követni tudja, ne pedig kerékkötőjük legyen. Nálunk sajnos úgy a vezetők, mint a publikum is felette nagy hiányát mutatták a helyes ítélőképességnek.

A politika nem vágyálmok kultusza, hanem a tények és erőviszonyok reális megítélése, az ebből folyó következmények felismerése és ezeknek megfelelő cselekvés. – Ezzel szemben a magyar politikai gondolatvilág szerencsétlen keveréke a naiv szentimentalizmusnak, hiúságnak, hatalomváagnak, önzésnek, lelkesedésnek és csüggedésnek. Sokkal jobban tudunk lelkesedni, mint mérlegelni, búsulni a haza sorsán, sőt érte meg is halni, mint neki élni és érette dolgozni. – Legvégzetesebb hibánk a hiúság, melyet sehogyan sem tudunk feláldozni, de aminek azután annál többet. Individualisták vagyunk, de ez a hibánk kollektív.

Annak felismeréséhez, hogy az utódállamok népei a magyar hegemoniát nemcsak hogy nem kívánják vissza, hanem minden erre vonatkozó törekvéssel a leghatározottabban szembeszállnak, – nem kellett különösebb politikai éleslátás. Az is már régen nyilvánvaló volt, hogy egyedül nem vagyunk és nem is leszünk elég erősek ahhoz, hogy visszaszerezzük az ország területi integritását és ismét biztosítsuk a Kárpátok-medencéjében a magyarság vezető szerepét, amit a Szent István-i gondolat lényegében jelent. – Mivel ehhez máshol hiába kerestünk támogatást, a német politika medrébe sodródtunk, ami végzetessé vált számunkra. Sztálingrád óta, enyhén szólva, politikai rövidlátás volt a németek totális győzelmében tovább bízni, de egyúttal abban is, hogy az angolszász hatalmak fognak bennünket a minket fenyegető legnagyobb veszélytől, az oroszától megmenteni. [...]

Miattunk nem fog Churchill az oroszokkal összeveszni, és ha valamely más okból az angol–orosz ellentétek szakításra is vezetnének, ebből nekünk – nézetem szerint – nem lenne hasznunk, mert ez esetben Moszkva annál szívósabban ragaszkodnék délkelet-európai pozíciójához, melybe sajnos mi is belesünk. – De még ha Hitlerrel újból ki is békülne, se utóbbi szépszerével, se az angolszászok erőszakkal, nem fogják őt ebből a pozícióból kiemelhetni.”

Wettstein János Hollósi korábbi érdeklődésére zárásként közölte, hogy „kukorica- és krumplitermésünk igen szép volt”, amit „sajátkezűleg” takarítottak be, így már benépesíthették a baromfiudvart is, majd kifejezte reményét, hogy az újságíró „lerucan” Asconába „egy kis napsütésre és politikai eszmecserére”.

Hollósi 1944. november 24-én válaszolt hosszabb, hétoldalas (7.) levélben, amely legfőképp a magyar politika hibáit igyekezett elemezni, immár Szálasi Ferenc országlásának tükrében is. Informálta Wettstein Jánost a berni magyar követségen zajló folyamatokról, ami lényegében a képviselő személyi állományának fokozatos szétszéledését, illetőleg önálló útra való lépésének folyamatát jelentette. Végül tanácsot kért arra vonatkozólag, hogy 1944 decemberében lejárat tartózkodási engedélye, és a hamarosan megszűnő, sajtóságos magyar külügyi „státusza” vonatkozásában

miképp járjon el, nehogy véletlenül Svájc elhagyására kényszerüljön. Wettstein november 27-én kelt (8.) válaszlevelében azt javasolta, hogy Hollósi hallgasson arról, hogy „eddig a magyar külügyminisztérium által volt fizetve”.

Hollósi december 6-án írott (9.) válasza legnagyobb hányadában a magyar politika múltban és jelenben vélt esélyeinek részletesebb, szubjektív taglalását adta. Bizonytalan volt még, hogy a svájci hatóságokkal nem gyúlik-e meg a baja. Bár erről további részleteket nem igen lehet megtudni, de minthogy még évekig töretlenül folytatódhattott a svájci levelezése, Hollósinak sikerült hosszabb távon stabilizálnia a helyzetét, mégpedig zürichi lakhelyén. A következőket állapította meg magáról: „Miután eddig kénytelen voltam görbe utakon járni és úgy titkolni létemet, hogy magam sem tudom már ki vagyok, hol és mikor születtem, most is a régi alapon kérem majd a meghosszabbítást...”

Hollósi szavai szerint még egy évig tudott magának jövedelmet kialakítani, minden bizonnyal a követségi sajtókassza terhére. Amint pedig magáról írta – mindenkori helyzetére utalóan kisebb iróniát sem mellőzve –, későbbi, 1945-ös levelében: ő foglalkozását tekintve „csak [az eredetiben aláhúzva] újságíró, s hozzá még nem is újságíró” volt. Hivatalos státusza, nyilván Svájcban is, külföldi laptudósító lehetett. A levelezésben többször is utalt „a lap”-jára, amely szintén egy 1945 nyarán kelt Hollósi-level tanúsága szerint a legnagyobb valószínűséggel a *Friss Újság* volt, tehát „fedőállásként” a lap helyi tudósítója gyanánt lehetett többnyire feltüntetve (igen kétséges, hogy Hollósi vagy Holländer néven, bár meglehet Svájcban mégis ez utóbbi nevét használta). Ugyanitt említette egyébként holland újságírói álnevét is „Adriaan Brouwer”-ként, amely eredetileg egy XVII. századi flamand festő neve volt (pontos helyesírással: Adriaen, és még hozzátehető ehhez, hogy maga Hollósi először „Brauwer”-t írt, majd lentebb „Brouwer”-t).⁶⁵

1945 januárjában Wettstein János a politikai nézeteit kifejtő levelet küldött Hollósi számára, ezt az év első felében még több hasonló követte. Ezek érdekes tartalmat hordoznak, amelyet szerzőjük utóbb beépített említett *Hazám szolgálatában* című kéziratába és a később megjelent *Szemelvények emigrációs megnyilatkozásaimból* címmel megjelent kötet szövegébe is.⁶⁶ Ezekből – terjedelmi okokból – érdekes tartalmuk ellenére sem idézünk, ahogyan szerzőjük két hosszabb, 1944. őszi (4., ill. 6.) leveléből is csak az ide jobban illeszkedő részeket citáltuk. E levelek és a visszaemlékezések érdemesek lehetnek később önálló közlésre, most azonban Hollósi személye állt a középpontban.

⁶⁵ WJH, Hollósi Wettsteinnek, 1945. április 11., ill. uo. ld. Hollósi újabb levelét, 1945. június 29.

⁶⁶ WJH, Wettstein levelei Hollósihoz: 1945. január 21., 1945. március 18., 1945. április 8., 1945. június 8., 1945. június 27.

Hollósi valószínűsíthetően valamilyen magyar követségi forrásból 1945-ig javadalmazást nyert, amelyhez Bothmer Károly korábbi ügyvivő jóvoltából juthatott, azonban a Magyar Függetlenségi Front helyi működésére tekintettel ezt később beszüntették, a korábban állítólag elhangzott ígérek ellenére.⁶⁷

Hollósi számos kérdést igen világosan látott már 1944 folyamán is, és gyakran utalt a háború utolsó hónapjaiban, illetőleg 1945 folyamán korábbi működésére, tapasztalataira és megállapításaira. Ezek – bár kétségtelenül igen érdekesek – nem mentesek némi hóbortosnak látszó nagyzástól sem. Például nem zárta ki bő egy évtizeddel korábbi müncheni tevékenységét felidézve, hogy amennyiben Wettsteint már akkor ismeri, vele még akár „Hitleréket” is „irányítani lehetett volna”.⁶⁸ Iménti megállapítását tartalmazó sorai Wettstein megelőző levelének a megállapításaira reagáltak, amely szerint a vele való együttműködés mindig is nehézkes volt, mert „minden irányítással” szemben „nagyfokú ellenállást” tanúsít, aminek „túlméretezett individualizmusa” az oka.⁶⁹ Végezetül fenti közléseink és az idézetek összegzése helyett, mintegy lezárásként, egyben pedig az előadottak illusztrálásaként, álljon itt még egy idézet, Hollósi 1945. június 29-én kelt leveléből: az 1930-as évek elejének Németországra vonatkozó részlet:

„Az a megjegyzése, hogy minden együttműködés vélem soha nem lett volna lehetséges, annyiban meglepő számomra, mert eddig azt hittem, hogy azon a kereten belül, amely itt lehetséges volt, harmonikusan dolgozhattunk együtt; ha mint mondja, nem engedtem magam irányítani. Ezzel szemben az az én mai felfogásom, hogy amennyiben például Velics helyett Kegyelmes Uram lett volna Münchenben és Önt informálhattam volna úgy, amint őt informáltam, s amellet módomban volt a hatalomra jutó mozgalom lapjára⁷⁰ és egyes vezető embereire közvetlen befolyást gyakorolni, úgy pozitív irányban, hazánk érdekében rendkívül hasznos munkát végezhetünk volna. Velics negatív beállítású ember volt, aki bár nagyon okos és ügyes diplomata volt, akit rendkívül nagyra becsültem, mégis abban a nagy hibában szenvedett, hogy a bajor udvartól nem látta a fák növést. Ő volt az, aki még 1932 december végén azzal a kérdéssel fordult hozzám, hogy kit tartok Németország tíz legnagyobb emberének és kit helyeznék az első helyre, mert a müncheni konzulátusi kar ezt a körkérdést intézte tagjaihoz, s meg akarja hallani az én véleményemet. Midőn azt mondtam neki, hogy első helyre Hitlert tenném, mert pár héten belül ő lesz Németország kancellárja és a német hatalom birtokosa, Velics kinevetett és azt mondta: „Úgy látszik megbolondult!”

⁶⁷ Uo., Hollósi Wettsteinnek, 1945. október 30.

⁶⁸ Uo., Hollósi Wettsteinnek, 1945. június 29.

⁶⁹ Uo., Wettstein Hollósinak, 1945. június 27.

⁷⁰ Az NSDAP pártlapja, a *Völkischer Beobachter*.

